

TÜRK ANAYASA METİNLERİNDE VATANDAŞLIK MESELESİ

PROF. DR. E. SEMİH YALÇIN*

Giriş

Anayasa, devletin temel hukuk nizamını belirleyen kurallar bütünüdür. Anayasalar, insanoglunun üzerinde anlaşabildiği, ölçülebilir, kanıtlanabilir nitelikte, sübjektif, bölge, yöre ve zamana bağılı olmayan ahlaki normlarının yazılı hâle getirilmesi ve bu temeller üzerinde herkesin bir arada yaşaması ve birbirinin haklarına saygı duymasıyla ilgili ilkeler olabildiği ölçüde meşruiyet kazanırlar. Yani bir anlamda anayasalar ahlaki normlar olup toplumsal mutabakatın zeminini hazırlayan “toplumsal sözleşme” metinleridir. Anayasa bu özelliğiyle bir nevi insana karşı insanın yaşama güvencesinin belgesidir. Bu sebeple 19. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan “vatandaşlık” kavramı ve bilinci, anayasal gelişmelere bağılı olarak incelenmelidir. Halkın ihtiyaçlarına ve meşruiyet anlayışına göre hazırlanmış bir Anayasa metni tabii ki “modernleşme” göstergesidir. Modern bir Anayasa’nın ortaya çıkması ise her alanda elde edilecek fırsat eşitliğinin sağlanması anlamına gelmektedir. Anayasa ile fırsat eşitliğinin sağlandığı alanlarda insanlar, birlikte yaşamının asgari koşullarını oluşturur. Bu özelliğiyle Anayasa, hazırlandığı millet lehine taraf olmalıdır.

Devlet birey ilişkilerinin temel bağlamda düzenlendiği hukuki metinler modern devlet anlayışında anayasal belgeler olarak kabul edilmektedir. Bu metinlerin toplum içindeki dinamiklerin Meclise yansıması olan gruplarca bizatihi Anayasa çerçevesinde düzenlendiği herkesçe bilinmektedir. Ancak modern devletin oluşum sürecinde miras aldığı bir geleneğin olduğu da inkâr edilemez. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihî mirası Osmanlı Devleti’dir. Yeni Türk Devleti’nin, devlet insan ilişkilerinde tebaa kavramını tevarüs ettirmediği hem

*GÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

anayasal ve hem de hukuki belgelerden anlaşılır. Burada tebaa kavramının tevarüs ettirilmemesi, Osmanlı Devleti'nin kendi halkına yaklaşımında gelenekleşmiş bir anlayışın Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kaldığını ve bu mirasın yeni Cumhuriyetin ilk dönemlerinde eskiyi her ne kadar reddetse de devletin kendi halkını tamamen reddedemediği anlamına gelmektedir.¹

Modern devlet anlayışının yerleşmekte olduğunu ve bunun, hâlen devam eden bir süreçte gerçekleştiğini gözlemlemek zor değildir. 85 yılda dört Anayasa ve anayasalar üzerinde yapılan onlarca değişiklik bunun önemli göstergesidir. Sık sık yapılan Anayasa değişiklikleri hem devletin vatandaşına bakışında hem vatandaşın devlete karşı sorumluluklarında ciddi farklılaşmaların olduğunu göstermiştir. Bu yaklaşımda devlet ve birey ilişkilerinin sosyolojik temelden farklı alanlara kayması ve yeni toplumsal kurumların vatandaşlığın anayasal gelişimi üzerinde etki faktörü de öne çıkmaktadır.²

Osmanlının Son Yüzyılında “Vatandaşlık” Kavramı

Tanzimat Döneminin Osmanlı sosyal ve kültürel hayatında dikkate değer etkileri olduğu vakidir. Bunun yanında Osmanlı siyasi düşüncesinde de önemli değişimler meydana getirmiştir. Osmanlı aydınlarının zihinlerine, bu dönemde tebaanın yani yönetilen kesimin yabancı olduğu bir kavramın yer ettiğini görmekteyiz. Adına vatandaşlık dediğimiz ve birey toplum ilişkilerini düzenleyen kavram, modern manada bir düzenleme olmasa da tebaadan vatandaş statüsüne ulaşmada önemli işlev yüklemiştir.

1839'da Tanzimat Fermanı ile Osmanlı tebaasına can, mal ve ırz gibi kişi hak ve özgürlüklerinin verilmesi ve bunun devletin garantörlüğü altına alınması ile birey ön plana çıkarılmıştır. Bununla modern bir toplum hedeflenmiştir. Zira Tanzimatçı aydınların düşünce dünyasında modern bir devlet, modern bir toplumla varlığını devam ettirebilirdi. Klasik Osmanlı tebaa anlayışı, Tanzimatın getirdiği hukuki düzenlemelerle dönüşüm geçirerek devlet güvencesine bağlanan modern toplum anlayışına bırakmıştır. Bu dönüşüm her ne kadar Osmanlı toplumunun cemaat yapılanmasını bütünüyle değiştirmese de Batı tipi toplum yapısı egemen olmaya başlamıştır. Tanzimat Fermanı ile ilk defa padişahın “hukuk-ı millete” tabi kılınması, bu dönüşümün önemli göstergesidir. Zira yönetenler kendi istekleriyle hazırladığı programda bütün yönetici kesimin görev, yetki ve sorumluluğu paylaştırılmış ve milletin hak ve vazifesi de kanunla tayin ve tespit edilmiştir.

Osmanlı devlet anlayışında millet tanımı din mensubiyetliğine göre belirlenmekteydi. Tanzimatla birlikte klasik siyasi sistemin tayin ettiği bu tanım değişmiş, ekonomik ve siyasi eksenli millet tanımı, Osmanlı yönetici ve aydın kesimi tarafından da benimsenir olmuştur. Böylece millet, hem iktisadî hem de siyasi amaçlarla bir araya gelmiş fertlerin meydana getirdiği oluşumlar, birliktelikler şeklinde algılanmaya başlanmıştır. Sadık Rıfat Paşa'nın da ifade ettiği gibi milliyetçilik akımının doğurduğu değişim Tanzimat öncesinde başlamış olmakla bir-

likte, bu yeni dönemin vermiş olduğu haklarla sonraki dönemlerde hızlanmış ve özellikle Meşrutiyet döneminde büyük ivme yakalamıştır.³

Tanzimat Fermanından sonra özellikle gayrimüslim unsurların hukukî statülerinde ve dinî hayatlarında yeni düzenlemeler getiren Islahat Fermanı, kavramının gelişimini sağlayan hukukî alt- yapıyı hazırlamıştır.⁴ Bu Ferman, unsurları dinen müsavi hâle getirmiştir. Bu yönüyle Türklerin “millet-i hâkime” özelliği de zedelenmiştir.⁵ Bununla dinen fertler eşit hâle getirilmekle bir Osmanlı vatandaşlığı vücuda getirilmek istenmiştir.⁶ Bu Fermanın giriş kısmında yer alan “revâbıt-ı kalbiyye-i vatandaşî ile birbirine merbut olan... kâffe-i sunuf-ı teba’-a-i sahanemin” ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır.⁷

Sık sık yapılan Anayasa değişiklikleri hem devletin vatandaşına bakışında hem vatandaşın devlete karşı sorumluluklarında ciddi farklılaşmaların olduğunu göstermiştir.

“Vatandaşlık” kavramı, Ceza Kanunnamesi, İdare-i Umûmîye-i Vilayet Nizamnamesi ve Dersâdet ve Vilayet Belediye Kanunu ile resmî bir nitelik kazanmıştır.⁸ Bunların yanında “Fransız Kanunu”ndan esinlenerek hazırlanan 1869 tarihli “Tâbiyet-i Osmâniye Kanunnamesi” Osmanlı Devleti’nde ilk uyruklu yasası olarak kabul edilmektedir. 9 maddeden oluşan yasa da vatandaşlığa gönderme yapacak bir maddeye rastlanılmamaktadır. “Tâbiyet-i Osmâniye” ifadesi millete ait bir yaklaşımı ifade etmemektedir. Dönemin hâkim anlayışının tayin ettiği padişaha bağlılığın belirleyici bir unsur olmasını göz önüne alırsak, bu yadsınamaz. Bu kanunla Osmanlı tebaasının hukukî statüleri müsavi hâle getirilmiştir.⁹

Osmanlı uyruklarının haklarına dair ilk geniş çaplı düzenleme Kanun-ı Esasî ile “Tebaa-i Devlet-i Osmâniye’nin Hukuk-ı Umûmîyesi” adıyla yapılmıştır. Bu düzenleme ile de Tâbiyet-i Osmâniye Kanunnamesi’nde vatandaş kavramı yerine, Osmanlı tebaası kavramı esas alınmıştır. Kanun-ı Esasî’nin 8. maddesinde yer alan “Osmanlı Devleti tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun istisnasız Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihlal ve izale edilir.” ifadesindeki fert vurgusu I. Meşrutiyet Dönemi toplumsal sözleşme ruhunun niteliğini de belirgin hâle getirmiştir. Böylece, Osmanlı vatandaşlığı ilk defa bugünün ideali olan, hukukî ve siyasi bağ anlamındaki vatandaşlığa doğru zayıfta olsa bir adımın atılmasıdır. Atılan bu adımın zayıflığının göstergelerinden biri, 1876 tarihli Kanun-ı Esasi uyarınca Osmanlı İmparatorluğu’nda yapılan ilk mebus seçiminde uygulanan geçici yönergeye göre, mebus seçilebilmek için “az çok emlak sahibi olmanın” gerekli olmasıdır. Yönetenlerle yönetilenler arasında uçuruma sebep olan ve vergi vermeyen halkın tamamen dışlandığı böyle bir düzende vatandaşlık kavramının filizlenmesi

mümkün olmamıştır. Çünkü padişahın tebaasının itaati karşılığında onun haklarını gözetme ve koruma yükümlülüğünü içeren denge (daire-i adalet) hep kâğıt üzerinde kalmıştır. Padişahın yanı sıra, ulema ve ümera gibi dinî ve asker seçkinlerin lehine giderek yozlaşmış, halk gerçek anlamda kulluktan kurtulamamıştır. Çünkü ne devlete ne dine ne de güçlü kişilere karşı korunma gibi temel hakları henüz olgunlaşmamıştır.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen çok farklı milletlerden meydana gelen Osmanlı Devleti Anayasa'sıyla, teklifi öngören bir "Osmanlı milleti"nden bahsedebilmek mümkündür. Yani bir üst kimlik ve müşterek olarak görülen "Osmanlılık" devletin kimliği olarak kabul edilmiştir. 18. maddede ise, "Osmanlı Devleti"nde devlet memuru olmak için resmî dil olan Türkçeyi bilmelerini şart" koşarak resmî dilde teklifi sağlamaktadır. 1909 Kanun-ı Esasî'sinde de bu temel ilk maddelere dokunulmamıştır.

II. Meşrutiyetin öngördüğü siyasi ve kamusal yapı vatandaşlık kabulünde ciddi sayılabilecek değişimleri tetiklemiştir. II. Meşrutiyette hazırlanan yeni düzenlemeyle vatandaş ile devlet arasındaki hukuki ve siyasi ilişkinin kuralları belirlenmeye başlamıştır.¹⁰ 16 Ağustos 1909 tarihli "Cemiyetler Kanunu" ile 30 Temmuz 1909 tarihli "Tatil-i Eşgâl Kanunu" örgütlü topluma yönelmenin vatandaşın sivil ve siyasi katılımının önünü açtığı doğrudur. Ancak bu dönemde kurulan derneklerin amaç ve nitelikleriyle ilgili olarak getirilen sınırlamalar Cumhuriyet Döneminde de görülecek olan devlet-sivil toplum ilişkisinde giderek yapısal bir nitelik kazanacak olan güvensizlik ve tedirginliğin bir ifadesi olarak ortaya çıkacaktır. Meşrutiyet camiasını kaplayan olayların belki de en önemlisi siyaset yapmada fertlerin artışıdır.¹¹

1911'de yapılan ara seçim "vatandaş katılımının" önemli göstergesi olarak kabul edilebilir. "İntihâb-ı Mebusân Kanunu"nun hükümleri uyarınca yapılan seçimler, millî egemenliğin dışı vurumu olarak oy verme işlemi devletin vatandaşlarını bir vatandaşlık töreni etrafında birleştirme kapasitesini ve bu anlamda birleşik bir kamusal siyasi alanın varlığını hem fiilî hem de sembolik düzeyde ortaya koymuştur.¹²

Diğer taraftan siyasi katılımın dışında kalanların "yeni insan-yeni toplum" projesi çerçevesinde "bayramlar" önemli bir görev üstlenmiştir. II. Meşrutiyet, laik nitelikli bir bileşik kamusal alanın varlığını tescil etmek amacıyla vatandaşları bölen dinî bayramların karşısına onları bir bütünün parçaları yapmak için bir dizi yerli bayram¹³ icat edilmiştir. Bu bayramlar 10 Temmuz resmî bayramı, 1915'ten itibaren kutlanan "Mektepliler Bayramı", 1916'da kutlanmaya başlanan "Çocuklar Bayramı" ve 1918'deki "İdman Bayramı"dır.¹⁴

II. Meşrutiyet merkezî modern devletin yeni siyasi öznesi olan vatandaşın inşasında okula özellikle de ilköğretime önem vermiştir. Meşrutiyetin getirdiği değerler sistemi doğrultusunda biçimlendirilecek yeni kuşakların inşası çocuğu ve genç nesli toplumun geleceği ile ilgili önemli aktör hâline getirmiştir. Kanun-ı Esasî'nin 114. maddesinde, "Osmanlı efradının kaffesince tahsil-i maarifin birinci

mertebesi mecburî" olmasıyla ilgili hükmü ilköğretim çocuğun toplumsallaşma sürecindeki önemini artırmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi mekteplerinde okutulan "Malûmât-ı Medeniye ve Ahlakîye ve İktisadîye" dersi Cumhuriyetin ortaöğretimlerinde "Yurttaşlık Bilgisi" olarak okutulmuştur. 1913 tarihinde yeni teşkil olunan müfredat programında "Tedrîsât-ı İptidâîye Kanun-ı Muvakkatı"nda da Malûmât-ı Medeniye ve Ahlakîye ve İktisadîye" dersi yer almıştır. Görüldüğü gibi bu talimatname makbul vatandaşı dinine bağlı milliyetini tanıyan, eğitilmiş ve aydın bir vatansaver olarak tanımlamaktadır.¹⁵

Yeni Türk Devleti'nin Vatandaşlık Algısı

Yukarıda da görüldüğü gibi Anayasa hareketleri Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren Türk milletinin hayatına girmiştir. Osmanlı'daki modernleşme birikim ve tecrübeleri de yeni kurulan Türkiye Devleti'nin temel dinamikleri olarak kabul görecektir. Burada yeni Türk Devleti'nin düşünce pratiğinin nelerden etkilendiğini iyi belirlemek gerekmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, Batı medeniyetini, muasır medeniyet seviyesine erişmede örnek ve hedef olarak göstermiş; Batı dünyasını etkileyen düşünce mimarlarından ilham aldığını gizlememiştir. Nitekim Ernest Renan'ın dünya genelinde kabul gören millet tanımı Mustafa Kemal Atatürk'ün tanımıyla paralellik arz etmektedir. E. Renan'ın sunduğu tanıma göre millet: "Ortak geçmişi olan ve birlikte yaşama arzusu gösteren insan topluluğudur." Mustafa Kemal Atatürk'ün tanımı ise biraz daha detaylı olup şu şekildedir: "Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan; beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet namı verilir."¹⁶

Çağdaş ve pozitif hukukun temelinde yatan sözleşme kavramına burada da rastlamaktayız. Kabul edilen tanımda millet veya vatandaş olmanın yegâne şartı bu yöndeki müşterek iradedir. Elbetteki bütünü oluşturan insanların bu yöndeki iradesini belirleyecek bazı yükümlülükler öncelik taşımaktadır. Fransız İhtilalinin sonucunda siyasası daha da belirginleşen ve uğrunda insan kitlesinin yoğun düşünsel ve eylemsel mücadele sahnesinden sonra, "kimlik" ve kimliğin alt unsur bağlantıları dil-kültür-din ve sair gibi bazı unsurların vazgeçilmezliği kimlik çatısında birleşmekte ve şart hâline gelmektedir. Lakin her doğana sözleşmenin yukarıda bahsettiğimiz kaydını okuyup bunu reddi hâlinde sınır dışı etmek gibi bir durum mümkün olamayacağına göre bu kaydı tersten okumak gerekir.

Mustafa Kemal Atatürk, Batı medeniyetini, muasır medeniyet seviyesine erişmede örnek ve hedef olarak göstermiş; Batı dünyasını etkileyen düşünce mimarlarından ilham aldığını gizlememiştir.

Akden mahiyetini ise Rousseau ve Mustafa Kemal karşılaştırmasında arandığında; Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi" adlı eseri ile Mustafa Kemal'in ise "Nutuk, Söylev ve Demeçleri" adlı toplama eserinde ilk olarak millî egemenlik müessesesinin işlenmiş olduğu görülebilir. Rousseau: "Her birimiz genel iradenin yüksek yönetimi altında nefsimizi ve bütün iktidarımızı birleştiriyoruz ve her üye bütünü bir parçası oluyor. Yalnız genel irade devletin güçlerini devletin kuruluş amacına, yani herkesin iyiliğine uygun olarak yönetebilir." derken, M. Kemal "bugün bütün cihanın milletleri yalnız bir egemenlik tanırırlar: millî egemenlik" sözleri ile bunu tasdik etmektedir.¹⁷

Buradan çıkarılacak sonuç, devletin güçlerini herkesin iyiliğine uygun olarak yönetmek ilkesinin sözleşmenin mahiyetini teşkil ettiğidir. Egemenlik hangi

Anayasa'ya dâhil herkesin kendini Türk olarak kabul ettiğini ya da bu norm ile herkesin kendi ifadeleri ne olursa olsun artık Türk olduğunu söylememiz gerekmektedir.

nedenlerden ötürü başkasına bağlanamazsa, yine aynı nedenlerden başka bir toplumsal çıkar veya kitleye ayrıcalıktan ötürü bölünemez, çünkü irade ya genel ve egemendir ya değildir. Otokratik görünümde ise halkın tümünün iradesi dışında kalır. Egemen bir devlette vatandaşlık, insanı devlete bağlayan hukuki ve siyasi bağ olarak ferden hukuki-siyasi kimlik ve statü kazanmasını sağlayacaktır.

Değişme olgusu etrafında farklılaşan toplumlar, bireyler ve ideolojik algılar üretim yapılarındaki hızlı ilerlemenin de etkisiyle hukuki bağlamda mevzuat değişimlerine gittikleri kaçınılmaz bir gerçek olmuştur. Özellikle kapitalist üretim yapısının sunumları ve düşünce yapılarında oluşturduğu bağımsız ve bazen de geleneksel değerleri ezen tavrıyla ülke vatandaşlarını nasıl bir vatandaşlık mevzuatıyla bir arada tutma ihtiyacı da nüzul etmektedir. Bu kapsamda Türkiye Anayasa'sında da gelişen iç ve dış algılara ve reflekslere paralel de-

ğişimler gerçekleşmiştir. Devlet kanadında gelişen refleksler daha çok Kürt ve İslami kimliklere karşı hukuki alanda gelişmiştir.¹⁸ Türk anayasal hareketinde ana kavram bir üst kimlik etrafında bütünleştirici olan boyuttur. Anayasa'ya dâhil herkesin kendini Türk olarak kabul ettiğini ya da bu norm ile herkesin kendi ifadeleri ne olursa olsun artık Türk olduğunu söylememiz gerekmektedir. Burada bahsedilen Türk milleti oluşturanların anayasal kimliğidir. Kurucu iktidar, aynı zaman da etnisiteyi de ifade eden bu kimliği uygun görmüştür.

Günümüz Türkiye'sinde AB süreci dâhil iktisadi ve toplumsal kitleler açısından farklı etnik ve sınıfların mevcut olduğu gibi sosyolojik açıdan da ayrışmalar demokrasi istemi etrafında mevcut hâle gelmiştir.¹⁹ Bunları görmezden gelen hukukun sosyal olgular boyutu eksik olacağından kayıt altında olsalar da egemenlik sahiplerinin itirazları yükselecektir. Nitekim Türkiye'nin gündemin-

den uzunca bir süredir eksik olmayan daha ziyade etnik ve inanç temelli kimlik beyanları bunun ispatıdır. Bağımsızlığın tesisinden sonra muhafazası da bu anlama gelmektedir. Bu, sürekli olarak yenilenmeyi ve gelişmeyi de gerektirir. Bu da çağdaş düşünüşe göre toplumu bütünüyle dönüştürmeyi hedefleyen düşünce sistemleri olan ideoloji devletinden,²⁰ demokrasiyi özgürlükler bağlamında özümsemiş hukuk devletine geçişle mümkündür.

Türk Anayasalarında Vatandaşlık Olgusu ve Değişim

Cumhuriyete geçişle beraber Türkiye’de anayasal içerik olarak gelişen toplumsal ve ekonomik olaylar karşısında “vatandaşlık” olgusunun uğradığı değişim dikkat çekicidir. Türk anayasaları incelendiğinde görülecektir ki; Türk Anayasa hukukunun dayandığı Batı dünyasında vatandaşlık olgusunun tekmülü ve devletin vatandaşa karşı oluşan kurumsal refleksi Fransa’nınkine benzer şekilde gelişmiştir.²¹

Nitekim Millî Mücadele ile başlayan değişim, “hâkimiyet-i milliye” ilkesinin yerleşmesine ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde ümmet yerine milleti; kul yerine vatandaşı getirmiştir. Yeni kurulan Cumhuriyette ilk kez meşruluğunu gelenek ve dinden alan yönetim anlayışındaki tebaanın yerini de vatandaş kavramı almıştır. Buna göre, Misak-ı Millî sınırları içinde yaşayan herkes eşit hak ve ödevleri olan Türkiye vatandaşı olarak görülmüştür. Böylece Osmanlı Devleti’nin mirası olan çok milletli, çok dinli, çok dilli ve çok kültürlü toplumsal yapısı üzerinde yeni bir millet anlayışı doğmuştur.

20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tam anlamıyla Türk devletinin kurucu Anayasa’sı sayılamaz. Bu Kanun olağanüstü hâl içinde bulunan TBMM’nin çalışmalarını nizama sokmak amacı ile çıkartılmış ve 29 Ekim 1923’te 1. maddesine: “Türkiye Devleti’nin şekli-i hükûmeti, Cumhuriyettir.” cümlesi eklenirken; 2. maddesi de “Türkiye Devleti’nin dini İslam’dır. Resmî lisanı Türkçedir.” şeklinde değiştirilmiştir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye ile beraber yasal bir süreci gerçekleştiren Millî Mücadele kadroları ilk Anayasa’da hususi bir etnik kimliği vurgulamaksızın devletin egemeni millet kavramıyla tüm tebaayı ima ederken devletin bütünleştirici unsuru olarak “Türkçe” ve “İslam dini”²² kabul edilmiştir. Bu Anayasa’da vatandaşlığa atf olabilecek ve bireyin kimlik oluşumundaki etkenlerden olan dil ve din özellikle bu yüzden öne çıkartılmıştır. İdari anlamda ise devlet ve birey arasındaki ilişkinin TBMM üzerinden sağlanacağı belirtilmiştir.

1921’de henüz Türkiye Cumhuriyeti Devleti olmadığı için “vatandaşlık hukuku” ile ilgili düzenlemeler 1924 Anayasa’sından itibaren yapılmıştır. 1924 Anayasa’sı 1921 Teşkilat-ı Esasiye üzerinden temel edilecektir. Devletin resmî dili ve dini aynı kalmakla beraber ek olarak her Türk²³ hür doğar ve hür yaşar ile vatandaşların özgürlüğüne genel bir teminat getirilmiş olunacaktır. Türk vatandaşlığı ilk kez Anayasa’da bir madde ile tarif olacaktır. 1924 Anayasa’sınının 88.

maddesinde: “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) itlak olunur. Türkiye’de veya hariçte bir Türk babanın sulbünden doğan ve yahut Türkiye’de mütemekkin bir ecnebi babanın sulbünden Türkiye’de doğup da memleket dâhilinde ikamet ve sinnirüšte vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türk’tür. Türklük sıfatı kanunen muayyen olan ahvalde izale edilir.”²⁴ denilmektedir. Bu Anayasa’da Atatürk’ün “Türk milleti” tanımı tam anlamıyla ifadesini bulmuştur. Anayasa’nın farklı etnik yapılara bakışı; Türklük camiasının bütün ırkları bütünleştirebilme kabiliyetine sahip olduğu şeklindedir. 1924’ten 1982’ye kadar Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Türklüğün ve vatandaşlığın tanımı aynıdır.

Sonuç olarak 1924 Anayasa’sı etnik bir ünsiyeti değil de üst kimlik nazarıyla ve din-dil ayrımı yapmaksızın ortak bir çatıda anayasal vatandaşlık ihdas edilmektedir. 1945 Anayasa değişikliği sırasında 88. madde: “Türkiye’de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese ‘Türk’ denir.” şeklinde olup sadeleştirme dışında herhangi bir değişikliğe uğramamıştır.

Çok partili hayata geçişle beraber artan ifade ve özgürlüklerin ardından gerçekleşen 1960 İhtilalinin ardından Millî Birlik Komitesince hazırlanan ve halk oylamasıyla kanunlaştırılan 1961 Anayasa’sının vatandaşlık yaklaşımı ise 54. madde ile düzenlenerek: “Türk Devleti’ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür.” ifadesiyle daha önceki tanımlar muhafaza edilmiştir.

61 Anayasa’sı, dönemin dünyasında artan liberal ve çoğunlukçu anlayış çerçevesinin izleri altında ayrı bir muhteva kazanacaktır. Anayasa’nın siyasi hak ve ödevler kısmında 54. maddesinde konulan “Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça, vatandaşlıktan çıkarılamaz. Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz.”²⁵ ifadesi konularak ceza ve vatandaşlığa aykırılığın çerçevesine bir tanım getirilmiş olunacaktır. Ayrıca 61 Anayasa’sında vatandaşlık tanımı içerisinde birey devlet ilişkilerinin yazılı kanunlar çerçevesinde işlerliği için seçme ve seçilme hakkı, dilekçe hakkı, kamu hizmetlerine girme, vergi ile yükümlü olma ve millî savunmada bulunma (askerlikle yükümlü olma) gibi ödevler yazılı metin altına alınmış olacaktır. Yine önemli bir gelişme olarak bireyin parti kurma ve partilere üye olmasının hukuki boyutu liberal anlamda hissedilmektedir. 61 Anayasa’sında devlet ve millet bütünlüğü de ayrıca öne çıkartılarak iç yapıdaki ayrılma unsurlarına karşı hukuki bir refleks geliştirmiştir. Bu Anayasa ile fert, maddi ve manevi kişiliğini geliştirme de özgür bırakılmıştır.

20. yüzyılın sonlarında dünyada gerçekleşen siyasi değişim; globalleşme ve kapitalist deneyimin dayattığı küreselleşmeci kimlik; yeni dönemde Türkiye Anayasa’sında vatandaşlık olgusunun Türk millî kimliği üzerinden kurgulanmasına yol açacaktır. 82 Anayasa’sının başlangıç kısmında: “Her Türk vatandaşının bu Anayasa’daki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak millî kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu

bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu²⁶ garantisi yer almaktadır. Bu Anayasa'da Türk vatandaşlığı ile ilgili hususlar 66. madde etrafında şekillenmiştir. 82 Anayasa'sında vatandaşlık bağı Türk etnisitesini baskın hâle getirmiş; Türk babadan veya Türk anadan doğanların Türk sayılacağı ifadesiyle vatandaşlığa Türklüğün öne çıkarıldığı bir yaklaşım kazandırılmıştır.

Bu çerçevede Türkiye'nin ilk kapsamlı Anayasa'sı olma özelliğini taşıyan 1924 ve askerî darbeler sonucu oluşan 1961 ve 1982 Anayasalarında vatandaşlık tanımını ve tanımın bina edildiği fikrî altyapılar, temelde bireyin devletle girdiği hukuki bağ temelinde tanımlanmış; etnik köken, bu hukuki kurumun ön koşulu olarak kabul edilmiştir. Literatürde de Türk ve Türklük kavramlarının din, ırk, dil ya da kültür farklılığına işaret eden kavramlar olmadığı, Türklük ile Türkiye Cumhuriyeti'ne hukuki ve siyasal bağlılığın ifadesi olarak vatandaşlık kavramının, Türk ile de Türkiye vatandaşlarının kastedildiği hususundaki anlam ağırlık kazanmaktadır.²⁷ Kısacası, son Anayasa olan 1982 Anayasa'sı aynı konuyu 66. madde ile: "Türk Devleti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür." ifadesiyle vatandaşlık, hukuki bir ilişki ve statü üzerinden düzenlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti bir mozaik toplum değil; ebru'dur

Osmanlı ülkesinde yaşayan ve hukuken devlete bağlı bulunan herkes, tam bir hak eşitliği içerisinde vatandaş sayılmaktaydı. Osmanlı kelimesinin hatta deyiminin, hukuki mahiyeti, Osmanlı vatandaşlarının hiçbir ayırım olmadan korunması anlamındaydı. Türklerin kurduğu bütün devlet düzenlerinde, bu esas gelenek değiştirilmemiş ve bozulmamıştır. Devletin nüfus unsurunu oluşturan herkes, din, mezhep, ırk ve "etnik köken farkı olmaksızın" devletin hakiki evladıdır.

Türkiye Cumhuriyet döneminde, 1924 Anayasa'sının 88. maddesinde bu gelenek sürdürülmüş, Türk vatandaşına "Türk" denildiğine işaret edilerek, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının adının "Türk" olduğu belirtilmiştir. 1924 Anayasa'sının 88. maddesinde yer alan Türk deyimini, Anayasa'da ırk temeline dayandırılmamıştır. Anayasa bu deyimini ırk anlamı itibarıyla kullanmamıştır. Burada Türk kelimesi; Türkiye Devleti vatandaşının adıdır, sıfatıdır. Bu vatandaşın dini, mezhebi, ırkı, etnik kökeni farklı olabilir, ama Anayasa ona, Türkiye Devleti'nin vatandaşı olduğu sürece Türk demekte ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları arasındaki eşitliği belirtmektedir. 1961 Anayasa'sının Türk vatandaşlığına ilişkin 54. maddesi

82 Anayasa'sında vatandaşlık bağı Türk etnisitesini baskın hâle getirmiş; Türk babadan veya Türk anadan doğanların Türk sayılacağı ifadesiyle vatandaşlığa Türklüğün öne çıkarıldığı bir yaklaşım kazandırılmıştır.

ile günümüzde bunun yerini almış olan 1982 Anayasa'sının 66. maddesi birbirinin aynısıdır.

1982 Anayasa'sında vatandaşlık ile ilgili hükme göre; Türk vatandaşlığında bulunan herkes Türk'tür. 82 Anayasa'sı Türk vatandaşları arasında ayırıcı/bölücülük çıkarıcı eylemleri de suç hâline getirmiştir. Anayasa, vatandaşın adının "Türk" olduğunu ifade ederken, ırkçı bir kavrama işaret etmemiş, tam tersine ırkçı temele dayalı tarifleri de reddetmiştir. Bu husustaki uygulama, Batı Avrupa devletlerindeki anlayış ve tutum gibidir. Nitekim bütün anayasalarda "Türk" kelimesi bir hukuki terim olarak kullanılmıştır. Türk olan her kişi, Anayasa'nın belirttiği bütün temel hak ve hürriyetlerden ve siyasi haklardan eşit olarak yararlanacağı gibi, yine Anayasa'ya uygun kanunların koymuş olduğu "yaptırımlarla" da yükümlü bulunacak ve vatandaşlar arasında hukuk eşitliği geçerli olacaktır.

Ne bu devlet
ne de bu
millet bir
mozaik
toplum
değildir. Bu
zengin yapı
ancak bir
ebru olarak
isimlendirilebilir.

Görüldüğü gibi bu anayasaların bütününde, millet sübjektif unsurlarla nitelendirilen bir topluluk olarak kabul görmüştür. Millet her şeyden önce, ortaklaşa yaşama şuurunda birleşmiş fertlerin topluluğudur. Yani milleti meydana getiren bireyler "millî şuur ve ülküler" de birleşmiştir.

Hâl böyleyken terörist başının istediği gibi devletin kurucu unsurları olarak Türkler ve Kürtlerin Anayasa'da ayrı ayrı belirtilmesi hâlinde Türk vatandaşlığının tanımı etnik esaslara dayanacak: toplum "Türk" ve "Kürt" olmak üzere ikiye bölünecektir. Bu model Tito dönemi Yugoslavya'sında uygulanmış, Tito'dan sonra Yugoslavya Anayasa'da belirtilen kurucu milletlerin ayrılma iradesi ortaya

koymaları üzerine Bosna-Hersek, Sırbistan, Hırvatistan, Makedonya Cumhuriyeti, Karadağ, Slovenya ve Kosova olmak üzere yedi devlete bölünmüştür. Bugünün Türkiye'sinde ABD ve AB'nin istediği ve AKP iktidarının zemin hazırladığı DTP ve terörist başının ısrarla talep ettiği ve "manda muhiplerin" kılıf bulmaya çalıştığı model de budur. Ancak bugünün müttefikleri "Türk milletinin ebedî bir hayat kabiliyetine sahip" olduğunu unutmamalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti; millî, üniter, tek ve bağımsız olma özellikleriyle son 200 yıllık tarihimizde, yenilmişliğimize, itilip kakılmışlığımıza, geri kalmışlığımıza ve nihayet yeniden dirilişimize derman olarak bulabildiğimiz çarenin adıdır. 90 yıl önce tesis edilen bu modern devlet, bugün "Kürt açılımı" denilen oyunun peşine düşen 'kötü adamlar' ve mevcut iktidar tarafından ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

Bu tür ayrılıkçı faaliyetlerin öteki tarafında vazifesini yerine getirmeye çalışan terörist başı ise 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye (Anayasa) Kanunu'na dayanmaya çalışarak ortak bir mutabakattan bahsedebilmektedir. Mütareke ay-

dınları ise 1921 Anayasa'sının ruhunu barındıran yeni yapılacak Anayasa'da Kürtlerin devletin temel kurucu öğelerinden biri olarak tanınmasını istemekte, Kürtlerin anayasal özgürlüğünün sağlanması hâlinde PKK'nın silah bırakması söz konusu olabilir demektedirler.

Bu yol, "Kürt açılımı" söylemleriyle başlayıp "demokratikleşme" ve nihayet "millî birlik" ifadeleriyle devam ettirilmiş, birçok tezat ve kavram kargaşasını beraberinde getirmiştir. Yapılan en büyük yanlış kolektif bir kavram olan demokratikleşmenin mevcut siyasi iktidar tarafından etnik veya bölgesel tabanlı bir bakışla ele alınmasıdır.

Osmanlıdan Cumhuriyet Türkiye'sine geçişte hâkim olan kabul şekli "millî bir devlet" olma adına farklılıkların zenginlik olarak algılanmasıdır. Bu şekilde yeni Türk Devleti, Anadolu insanını Türk kimliği çatısı altında kaynaştırıp bir bütünlük oluşturmayı başarabilmiştir. Ancak 90 yıl sonra farklılıkların kaşınması, millet yapısının mozaik toplum olarak benimsetme çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki **ne bu devlet ne de bu millet bir mozaik toplum değildir. Bu zengin yapı ancak bir ebru olarak isimlendirilebilir.**²⁸ Bir beton zemine serpiştirilmiş mozaik parçaları konuldukları noktada yer değiştirmeden durağan bir şekilde kalırlar. Çünkü mozaikte parçalar kendi özelliklerini muhafaza etmekle birlikte millet olmanın ileriye dönük ideali olan kaynaşmayı gerçekleştiremezler. Mozaik parçalarına benzettiğimiz farklılıklar büyük bir tablo içinde değişmeden, gelişmeden, kültürel alışverişe girmeden mevcudiyetini koruma gayreti içindedir. Bu durum kapalı toplumlarda görülen "gettoları" meydana getirir. Evrensel olmayan bu yapı; ne bireysel hak ve hürriyetlerin ne de kolektif hak ve hürriyetlerin sağlandığı millî ve üniter olmayan bir ayrışmayı ortaya çıkarır. Hâlbuki ebru dendiğinde farklılıkların büyük su tablosu içinde ayrı ayrı renklere sahip birer değer olduğu görülebilir. Su üzerine damlatılan her bir renk önce farklı durur. Ancak bir fırça darbesi bu renkleri kaynaştırır. Farklı renkler yeni bir resmi, bu bütün içinde tamamlamak suretiyle ortaya çıkarır. Ortaya çıkan ise yeni, farklı ve daha da önemlisi tek olan bir resimdir. Anadolu insanı bu resmi Kurtuluş Savaşı ile çizmiş farklı renkleri, ateşle imtihan edildiği var olma mücadelesiyle birlikte şekillendirmiştir.

O hâlde bu ülkede yaşayan insanların bir kesimine sağlanan haklarla demokratikleşme olamaz. Bu tür güdümlü çabalar farklılıkları sabitleştirir ve toplumu ayrıştırmaya götürür. Türkiye'de ortaya çıkabilecek bu tür bir "pozitif ayrımcılığın" ise hukukileştirilmesi mümkün olamaz.

Ayrıca Türkiye'de "kültürel çoğulculuk" ile "kültürel zenginlik" arasındaki farklılık artık idrak edilmelidir. Kültürel çoğulculuk toplumu bölmeye, kültürel zenginlik ise bütünleşmeye zemin hazırlayacak kabullerdir. Bu nedenle, farklı dilde eğitim gibi kolektif haklar ile değişik düzeylerde özerklik gibi siyasi haklara yönelik yaklaşımlardan uzak durulması gerekmektedir. Çünkü Türkiye'de tek olan resmî dili çoğaltmak, "ayrı eğitim" uygulamalarını başlatmak Türk toplumunda zıtlaşmayı ve cepheleşmeyi gündeme getirecektir. Bu yönde geliştirilecek

süreç ise birliğe değil, aksine bölünmeye hizmet edecektir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Anayasa'da belirlenen hukuki ve siyasi bağ ile bağlı her ferдин Türk olarak adlandırılması, ebrulaşmış toplumun anayasal görüntüsüdür. Bu kavramlardan farklı manalar çıkarmak, bütünlüğe ihanetten başka anlam taşımaya caktır. ■

¹ Kemal H. KARPAT (2009), **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 98.

² Halil İ. BAHAR (2009), **Sosyoloji**, USAK Yayınları, 3. Baskı, Ankara: USAK Yayınları, s. 193-194.

³ "Osmanlı İmparatorluğu'nda İnsan Hakları ve Sadık Rıfat Paşa", **Türk Tarih Kongresi Ankara: 7 / 2** s. 1452-1453.

⁴ Füsün Üstel (2000), "II. Meşrutiyet ve Vatandaşlığın İcadı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 166.

⁵ Hilmi Ziya Ülken (1992), **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken Yayınları, s. 76.

⁶ Şerif Mardin (1997), **Türk Modernleşmesi**, drl. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yay. s. 14.

⁷ Selçuk Aksin Somel (2001), "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 451.

⁸ Ahmet Akgündüz (1990), **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri**, İstanbul: TDV, s.805, 809-820.

⁹ ÜSTEL, age., s. 166.

¹⁰ ÜSTEL, age., s. 167.

¹¹ ÜSTEL (2000), age., s. 167.

¹² ÜSTEL, age., s. 167-168.

¹³ Resmî Bayramlar için bk; Cüneyd Okay (2000), **Meşrutiyet Çocukları**, İstanbul: Bordo Yayınlar,

¹⁴ ÜSTEL, age., s. 167-168.

¹⁵ ÜSTEL, age., s. 168.

¹⁶ Kemal Gözler (2001), "Devletin Bir Unsuru Olarak Millet Kavramı", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 64, Kış s.108-123.

¹⁷ ERDENİR, "Mustafa Kemal Atatürk ve J.J. Rousseau'nun Düşüncelerinin Karşılaştırılması", s.

¹⁸ Ece Göztepe, "Yurttaşlığın Kamusal ve Millet Üstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı ve Göçmen Forumu", **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**, Nisan 2007.

¹⁹ Hüsamettin İnaç (2005), **Türkiye'nin Kimlik Problemleri**, Ankara: Adres Yayınları, s. 187.

²⁰ Levent Köker (2009), **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 11. Baskı İstanbul: İletişim Yayınları, s. 225-229.

²¹ Erdoğan Teziç (2001), **Anayasa Hukuku**, İstanbul: Beta Basım, s. 115.

²² İlgili maddeler için detaylı bk. Kemal Gözler (1999), **Türk Anayasaları**, Bursa: Ekin Yayınları, s. 30-63.

²³ "Türk" veya "Türkler" lafızlarının kullanımı Batı'nın ilk zamanlarda Müslümanlara ve sonrasında da Osmanlı Müslüman tebaasına yönelik kullandığı tanımlama etnik bir anlam bindirmeden ilgili anayasada kullanılmıştır. Kısaca üst ve bütünleyici bir kimlik olarak alınmıştır.

²⁴ GÖZLER, age., s. 73-79.

²⁵ **Resmî Gazete**, 20.7.1961, Sayı: 10859, **Düstur** No: 4 Tertip 1-2, s. 2930.

²⁶ **Resmî Gazete**, 9 Kasım 1982, Sayı 17863.

²⁷ Ergin Nomer (2000), **Türk Vatandaşlık Hukukunun Genel İlkeleri, Vatandaşlık ve Yabancılar Hukuku Alanında Gelişmeler**, İstanbul: s. 68.

²⁸ Hasan Tunç (2010), "Anayasa Hukuku Açısından Demokratikleşme Tartışmaları", **Düşünce Dünyasında Türkiz**, Yıl:1, Sayı:1, Ankara: s. 33.